

Копильна О. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІНТЕРМЕДІАЛЬНІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ

Анотація. У статті розглядаються підходи до перекладу інтермедіальних елементів. У ній надано стислий огляд поняття інтермедіальності і проблеми її відтворення у перекладі. Інтермедіальність є явищем міжсеміотичної інтертекстуальності, взаємодією художнього дискурсу з невербальними знаковими системами. Інтермедіальність літератури викликає необхідність пошуку стратегій відтворення інтермедіальних відносин у перекладі. Оскільки інтермедіальність є різновидом інтертекстуальності, у статті розглядається можливість застосування до перекладу інтермедіальних відносин моделей перекладу інтертекстуальних елементів, які базуються на двох основних методах – одомашнення і очуження, що на практиці втілюються у певних прийомах перекладу. Перекладачу треба враховувати чинники, що впливають на переклад таких елементів, і знаходити оптимальні стратегії для відтворення екстралінгвального (асоціативного) фону. Перекладацькі стратегії визначаються залежно від тексту, адресата і прагматичної мети перекладу. Під час аналізу основних прийомів перекладу інтермедіальних елементів встановлено, що явище інтермедіальності є складнішою проблемою для перекладу, ніж інтертекстуальність. Мистецтво є особливою формою пізнання світу, безпосередньо пов'язаною з візуальним/слуховим сприйняттям, тому переклад інтермедіальних елементів вимагає пошуку нових підходів. Можливим шляхом вирішення цього завдання видається застосування семіотичного підходу у перекладі, особливо перспективними є дослідження у межах інтерсеміотичного перекладу. Це потребує комплексних розвідок, зокрема, розробки інтерсеміотичної моделі перекладу, при цьому особливу увагу треба звернути на прагматичний аспект.

Ключові слова: знак, інтермедіальність, інтерсеміотичний переклад, інтертекстуальність, перекладацька стратегія, прагматика.

Зміна культурної парадигми, розвиток масової культури і ЗМІ, поява нових медіа-мистецтв зумовили активний розвиток теорії інтермедіальності в різних сферах гуманітарної науки (О. Ханзен-Леє, Ю. Мюллер, Н. Тишуніна та ін.). Поняття «інтермедіальність» виникло за аналогією до терміна «інтертекстуальність» («діалог» текстів). Теорія інтермедіальності почала формуватися на основі перенесення концептуально-методологічної бази теорії інтертекстуальності (І. Арнольд, М. Бахтін, Ж. Женетт, Ю. Кристева, Ю. Лотман) на дослідження проблем взаємодії мистецтв. І. Арнольд ввела поняття «синкретичної інтертекстуальності» – зв'язку творів різних семіотичних систем, що реалізується як текст у тексті, відображає різні сфери мистецтва, словесно передає зміст і форму творів живопису, музики та архітектури. При цьому вербалізується не сам твір, а враження, яке він справляє на персонажа [1, с. 437]. І. Борисова зазначає, що інтермедіальність вписується у широкі розуміння інтертекстуальності як будь-якого випадку «транспозиції» однієї системи знаків в іншу, що означає різноманітні види «інтер<...>альних» відносин [2]. У межах семіотичних

досліджень вводиться поняття інтерсеміотичності, поліфонії сучасної культури (Р. Барт, Ж. Дерріда, У. Еко), текст розглядається як єдина знакова система, а інтермедіальність – як інтерсеміотичність. Інтермедіальність розуміють як міжсеміотичну інтертекстуальність, коли текст одного мистецтва, входячи у художній простір іншого, практично втрачає свою самостійність, починаючи жити за законами нового середовища. Він підлягає додатковому кодуванню, через що відбувається подвоєння його смислу, значно розширюються конотативні ряди образів [8, с. 373–374].

У широкому сенсі інтермедіальність визначають як взаємодію художнього дискурсу з невербальними знаковими системами [6]. Література є універсальним видом мистецтва, що може відтворювати інші види мистецтв (музику, живопис, скульптуру, кіно, театр тощо). Інтермедіальність літератури викликає необхідність пошуку стратегій відтворення інтермедіальних відносин у перекладі. Метою статті є розглянути підходи до перекладу інтермедіальних елементів.

У художній літературі широко вживаються інтермедіальна референція (наявність у творі інтермедіальних елементів – авторів і назв творів, термінології іншого виду мистецтва) та інтермедіальна інкорпорація образів, мотивів, сюжетів творів одного виду мистецтва в літературний твір (алюзії, цитування, екфразис). Вживання інтермедіальних елементів супроводжується прирощенням змісту тексту – значно збільшується обсяг естетичної й емоційно-експресивної інформації, що передається. Звертаючись до них під час створення образів, письменник прагне викликати в читача яскраве уявлення про певні події, пейзаж, характер і зовнішність персонажів, їхній емоційний стан тощо. Мистецтво передає інформацію, що викликає у свідомості безліч асоціацій, і апелює до попереднього досвіду читача. Тому для розуміння ролі інтермедіального елемента перекладачем необхідні такі етапи його актуалізації: ідентифікація і активізація його джерела, визначення його функцій, значущості у розкритті авторської інтенції, частотності вживання, позиції у тексті, (не)трансформованості і ступеня відомості в мові перекладу (чинник реципієнта). До цих етапів додається найскладніший етап пошуку стратегії його адекватного перекладу. Різні типи інтермедіальних відносин створюють різні типи проблем під час відтворення їх у перекладі, вимагаючи пошуків індивідуальних, ситуативних шляхів їхнього вирішення.

Якщо розглядати інтермедіальність як різновид інтертекстуальності, то, видається, доцільно застосовувати до неї моделі перекладу інтертекстуальних елементів. Під час теоретичного вивчення проблеми перекладу інтертекстуальності традиційно виходили або з властивостей вихідного тексту, або з можливих асоціацій, або з авторського наміру [4, с. 207]. П. Тороп пропонує цікаву теоретичну модель перекладу інтертекстів. Дослідник виділяє типи інтертекстів (інтертексти, в яких переважає план вираження, та інтертексти, в яких переважає план змісту)

і пропонує для кожного переклад за допомогою певного виду перекодування або транспонування. Домінантою перекодування є відтворення плану вираження, а доміантою транспонуючого перекладу – план змісту. Під час перекодувального перекладу процес направлено на вихідний текст, врахування особливостей сприйняття послаблюється. Транспонувальний переклад є перифрастичним, передає у вільній формі лексичний зміст оригіналу, повністю орієнтований на сприйняття смислу, передачу смислу в зручній формі (його оформлення), причому можуть застосовуватися засоби, відсутні в оригіналі. Так, наприклад, для аллюзії пропонується вільний переклад, для цитати – точний [7, с. 132–135].

Розглядаючи питання про можливості та засоби передачі інтертекстуальних елементів, дослідники враховують те, що сама культура є інтертекстуальною і переклад є постійною ознакою міжтекстових відносин як у межах однієї культури, так і в міжкультурному спілкуванні [4]. Переклад розглядається вже як феномен інтертекстуальний, а не суто інтерлінгвістичний, тобто наголос зміщується з відношення «вихідний текст/текст перекладу» на відношення «переклад/приймаюча культура» [4, с. 208]. У культурологічному підході до передачі інтертекстуальних знаків стають вирішальними метод адаптації (одомашнення) і метод очуження, запропоновані Ф. Шлейєрмахером і розроблені Л. Венуті (domestication – наближення вихідного тексту до адресату, foreignization – наближення адресата до вихідного тексту) [10]. У М. Л. Гаспарова це вільний переклад і буквальный (точний) переклад.

Під адаптацією розуміється пристосування вихідного тексту до цінностей культури, яка приймає, що передбачає процес скорочення дистанції між текстом перекладу і культурою-приймачем, під час якого підбираються функціональні еквіваленти, що можуть частково чи повністю скоротити культурну дистанцію і забезпечити розуміння отримувачем тексту перекладу [4, с. 216]. Цей підхід застосовується у концепції Ю. Найди («динамічна еквівалентність») і П. Ньюмарка (культурний еквівалент). Хоча адаптація може вести до перекручення чи навіть руйнації оригіналу, втрати маркерів вихідної культури, теоретики перекладу визнають її необхідність для передачі змісту неушкодженим, прагненням до відновлення рівноваги комунікації. У. Еко вважає цю стратегію найбільш вдалою: щоб читач перекладу зрозумів семіотичний універсум вихідного тексту, необхідно «пристосувати» його до семіотичного універсуму культури, яка приймає [4, с. 216–217].

Приєм очуження, прихильником якого є Л. Венуті, є своєрідною фіксацією відмінностей вихідної культури від культури перекладу, результатом якої є повне збереження культурної дистанції між вихідним текстом і текстом перекладу [4, с. 222]. «Чужі» елементи можуть пояснюватися у зовнішньотекстовому коментарі, тобто інтертекстуальні елементи можуть перекладатися дослівно і супроводжуватися поясненням.

У теорії І. Е. Ключанова вводяться поняття «адаптивного» перекладу, що полягає в «різних механізмах компенсації, які забезпечують «правильну» інтерпретацію оригінальних знаків, і має доцентровий характер, якщо розглядати як центр «культуру-реципієнт», і «резистивного» перекладу, що допомагає «оригінальним знакам чинити опір дії комунікативного універсуму, який приймає; у цьому сенсі він має відцентровий характер, якщо центром вважати оригінальну культуру» [5, с. 72–73]. На цьому будуються два підходи, що називаються субститутивно-трансформаційним (оптимізації системи пошу-

ку трансформації і заміни) і діяльнісним (переклад сам є мовленнєвою діяльністю за заданою в оригіналі програмою) типами онтологій [3, с. 18]. Розглядається і середня ситуація між «очуженням» і «одомашненням», тобто змішання двох культур (креолізація), і «гібридний» (термін Г. В. Денисової) метод М. Л. Гаспарова, оскільки не застосовується одомашнення, а читачеві пропонується допомога – натяк, що запрошує до розмірковування [4, с. 225].

Загальні підходи до перекладу інтертекстуальних елементів – очуження та одомашнення – втілюються на практиці в окремих прийомах. Перекладацькі стратегії визначаються залежно від типу тексту, адресата і прагматичної мети перекладу. У функціональному підході (скопос-теорія) процес перекладу визначається саме функцією, яку текст перекладу має виконувати в новому соціокультурному середовищі.

Основні прийоми перекладу інтертекстуальних знаків можна застосувати і для перекладу інтермедіальних елементів, наприклад, транскодування, цитатний переклад, повні/часткові відповідники, зовнішнє/внутрішнє маркування, уточнювальний переклад, пояснювальний переклад, компенсаційні прийоми (генералізація, аналог, експлікація). Перекладач ставить за мету потенційне розуміння цих елементів реципієнтом і застосовує потрібний прийом чи різні комбінації «свого – чужого» в тексті. При цьому головне, щоб «текст перекладу внаслідок зіткнення з іншими семіотичними системами породжував «третій» культурний простір і також ставав у межах культури-приймача генератором нових смислів» [4, с. 263].

Проте відтворення у перекладі інтермедіальних елементів є складнішим завданням. Мистецтво є особливою формою пізнання світу, безпосередньо пов'язаною з візуальним/слуховим сприйняттям. Інтерпретація інтермедіальних елементів залежить від певного рівня сприйняття, потребує необхідної обізнаності в певній сфері мистецтва, зорової/слухової пам'яті, асоціативної фантазії. Відтворення відомих інтермедіальних елементів у перекладі полегшує спільний «культурний фон»: інтермедіальні елементи загальнокультурного характеру (світової, регіональної, нерідко і загальнонаціональної відомості) повністю (ізоморфно) зберігаються, відтворюючи прагматичний потенціал оригіналу. Труднощі для перекладу становлять інтермедіальні елементи обмеженої відомості (маловідомі, зовсім невідомі, віддалені у часі). Для повного розуміння інтермедіальних елементів потрібне знання джерела невербального претексту. Якщо читач їх не розуміє, він не може усвідомити другий план наведеного автором опису. До адаптації смислу тексту оригіналу до культури мови перекладу входить і певна адаптація до читача мови перекладу, щоб текст перекладу досягнув межі «доступності». Очевидно, що під час відтворення інтермедіальних елементів уточнювальний переклад (уточнення, додавання, яке полегшує «упізнання», дає поштовх асоціативній уяві) і пояснювальний переклад, зокрема зовнішньотекстовий коментар, не можуть повністю відтворити асоціативний фон. Тому у цьому разі не завжди можна відтворити в перекладі прагматику оригіналу.

У вирішенні цього завдання перспективним видається застосування семіотичного підходу у перекладі. П. Тороп запропонував створення семіотики перекладу (translation semiotics). Певні теоретичні засади такого підходу до перекладу інтертекстуальних послань розробили Б. Гейтін та І. Мейсон. Вони розглядають інтертекстуальне посилення як знак, який має інформаційний, прагматичний та семіотичний виміри.

Перекладач має визначити, які аспекти знака треба зберегти, а які не зберігати у процесі перекладу. Перекладач має проаналізувати зміст цього знака в контексті культури-джерела і що він вносить у семіотику цільового тексту. При цьому інформаційний аспект (форма) не є визначальним, а наголос робиться на прагматиці, яка є основою загального семіотичного смислу знака, і визначає перекладацькі стратегії [9, с. 134–137]. Такий підхід корелюється з трьома основними вимірами інтерсеміотичного перекладу (Р. Якобсон): синтактикою (відношення між знаками), семантикою (відношення між знаками та їхніми значеннями), прагматикою (відношення між знаком та його інтерпретатором). Якщо семантика і синтактика розв'язують лише частину проблем перекладу, то прагматичний аспект у контексті дослідження цінності, зрозумілості знака, а також оцінки інформації тексту перекладу охоплює всю семіотичну проблематику і є надзвичайно важливим. Прагматичний вплив залежить від таких чинників, як зміст висловлювання, особливості його складників (знаків) і рецептора, тому у процесі перекладу виникають різні типи прагматичних відносин. Тому одним з основних завдань теорії інтерсеміотичного перекладу є розробка критеріїв прагматичної адекватності і основ прагматичної адаптації.

Перед перекладачем стоїть завдання пошуку оптимальних стратегій відтворення зображально-виражальних засобів у перекладі, створення потрібного прагматичного потенціалу тексту перекладу з урахуванням особливостей сприйняття його рецептора. Це потребує подальших досліджень, зокрема створення інтерсеміотичної моделі перекладу, де особливу увагу треба звернути на прагматичний аспект.

Література:

1. Арнольд И. В. Семантика. Стилистика. *Интертекстуальность* : сб. ст. / под науч. ред. П. Е. Бухаркина. Санкт-Петербург : СПбГУ, 1999. 444 с.
2. Борисова И. Е. Перевод и граница: Перспективы интермедиальной поэтики *Toronto Slavic Quarterly: Academic Electronic Journal in Slavic Studies*. 2004. № 7. URL: <http://www.utoronto.ca/tsq/07/borisova07.shtml>.
3. Галеева Н. Л. Основы деятельностной теории перевода. Тверь : ТвГУ, 1997. 79 с.
4. Денисова Г. В. В мире интертекста: язык, память, перевод. Москва : Азбуковник, 2003. 298 с.
5. Клюканов И. Э. Динамика межкультурного общения. Тверь : ТГВУ, 1998. 99 с.
6. Олизько Н. С. Интермедиальность как разновидность интердискурсивных отношений. *Мировая литература в контексте культуры*: сб. ст. по мат междунар. науч. конф., г. Пермь, 12 апреля 2008 г., Пермь, 2008. С. 77–79.
7. Тороп П. Х. Тотальный перевод : монография. Тарту : Тартус. ун-т, 1995. 220 с.
8. Хаминова А. А. Теория интермедиальности: проблемы и перспективы. *Мова і культура*. 2012. Вип. 15. Т. VII. С. 373–379.
9. Hatim B., Mason I. *Discourse and the Translator*. London, New-York : Longman, 1990. 258 p.
10. Venuti L. Strategies of translation. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London, New-York, 2001. P. 240–244.

Копыльная Е. Н. Интермедиальность как проблема перевода

Аннотация. В статье рассматриваются подходы к переводу интермедиальных элементов. В ней дается краткий обзор понятия интермедиальности и проблемы ее воспроизведения в переводе. Интермедиальность явля-

ется межсеміотической интертекстуальностью, взаимодействием художественного дискурса с невербальными знаковыми системами. Интермедиальность литературы вызывает необходимость поиска стратегий воспроизведения интермедиальных отношений в переводе. Так как интермедиальность является разновидностью интертекстуальности, в статье рассматривается возможность применения к переводу интермедиальных отношений моделей перевода интертекстуальных элементов, которые базируются на двух основных методах – одомашнивание и отчуждение, выражающихся на практике в приемах перевода. Переводчику необходимо учитывать факторы, влияющие на перевод этих элементов, и находить оптимальные стратегии для воспроизведения экстралингвистического (ассоциативного) фона. Переводческие стратегии определяются в зависимости от текста, адресата и прагматической цели перевода. В процессе анализа основных приемов перевода интермедиальных элементов установлено, что интертекстуальность является более сложной проблемой для перевода, чем интертекстуальность. Искусство является особой формой познания мира, непосредственно связанной с визуальным/слуховым восприятием, потому перевод интермедиальных элементов требует поиска новых подходов. Возможным путем решения этой задачи представляется применение семиотического подхода к переводу, особенно перспективными являются исследования в рамках интерсеміотического перевода. Это требует комплексного изучения, включая разработку интерсеміотической модели перевода, при этом особое внимание следует уделить прагматическому аспекту.

Ключевые слова: знак, интермедиальность, интерсеміотический перевод, интертекстуальность, переводческая стратегия, прагматика.

Копыльна О. Intermediality as a problem for translation

Summary. The article considers the approaches to the translation of intermedial elements. It outlines the notion of intermediality and the problem of its translation. Intermediality is a phenomenon of intersemiotic intertextuality, the interaction between literary discourse and nonverbal sign systems. Intermediality of literature requires finding strategies of reproducing intermedial relations in translation. Since intermediality is a type of intertextuality, the article considers the possible application of the translation models of intertextual elements to the translation of intermedial relations. These models are based on the main two methods of domestication and foreignization which find manifestation in definite translation strategies. It is necessary for the translator to take into account the factors which influence the translation of these elements and implement the optimal strategies in order to reproduce the extralingual (associative) background. Translation strategies are determined by the text, its recipient and the pragmatic aim of translation. The analysis of the main translation strategies of intermedial elements has defined that intermediality is a more complicated problem for translation than intertextuality. Art is a special form of conceiving the world that is directly linked with visual/auditory perception. Therefore the translation of intermedial relations requires new approaches. A possible solution to this problem may be the use of the semiotic approach to translation and intersemiotic translation appears to be especially promising. It is necessary to make a comprehensive study, in particular to develop the model of intersemiotic translation with special attention to the pragmatic aspect of translation.

Key words: sign, intermediality, intersemiotic translation, intertextuality, translation strategy, pragmatics.